

Patty Bange

Ongelikte beren en papegaaien

Hoe zou Erasmus les gegeven hebben en kunnen we daar nog iets van meenemen?

In dit artikel wordt aan de hand van een aantal geschriften van deze bekende 'Rotterdamse' humanist een indruk gegeven van zijn ideeën en idealen.

2

Erasmus werd - volgens de nieuwste stand van onderzoek - geboren in 1466 in Rotterdam.¹ Hij ging naar school in Gouda, later in Deventer en Den Bosch, waar hij in aanraking kwam met de moderne devoten. In 1487 trad hij, op aandringen van zijn voogden maar tegen zijn zin, in in het klooster Stein bij Gouda. In 1492 wordt hij door de bisschop van Utrecht, David van Bourgondië, tot priester gewijd. In 1493 maakt een aanstelling als secretaris van de bisschop van Kamerijk het hem mogelijk uit het klooster te ontsnappen. Dan kan hij ook - eindelijk - gaan studeren. Van 1495 tot 1499 verblijft hij in Parijs om er theologie te studeren.²

In 1499 gaat Erasmus voor het eerst naar Engeland: een reis die zijn latere leven zeer zal beïnvloeden. Hij maakt er onder andere kennis met Thomas More en John Colet, de deken van St.-Paul's in Londen.

Dit jaar is het begin van een periode van veel reizen; nooit blijft Erasmus lang op een plek. Hij gaat weer terug naar Parijs, hij verblijft in Orléans, en in 1506 is hij voor het eerst in Italië te vinden, waar hij aan de universiteit van

Turiijn het doctoraat in de theologie verkrijgt.

In 1516 wordt hij tot raadsman van Karel V benoemd; een sinecure, die hem wel een zo broodnodig inkomen verschaft. Erg belangrijk is de in 1517 afgekomen pauselijke toestemming om niet naar het klooster te hoeven terugkeren.

Lange tijd verblijft hij in Basel, de stad waar hij zich het meest thuisvoelt, niet in de laatste plaats vanwege de goede contacten met de drukker Johann Froben. Na een onderbreking van zes jaar - omdat de reformatie het wint in Basel verhuist Erasmus naar Freiburg - keert hij uiteindelijk weer terug in Basel. Hier sterft hij in 1536. Volgens de overlevering zijn de laatste woorden van deze uitsluitend in het Latijn schrijvende en zich wereldburger noemende man in het Nederlands: "Lieve God".

Erasmus heeft zeer veel geschreven en uit zijn werken blijkt zijn veelzijdigheid. Ofschoon hij nu bij de meesten nog uitsluitend bekend is vanwege de *Lof der zotheid* (1511), die hij aan Thomas More opdroeg, was dat zeker niet zijn belangrijkste werk. Voor een kort overzicht maak ik gebruik van de indeling die Erasmus zelf van zijn werken geeft in een brief van 1530 aan zijn vriend Hector Boece.³

Als eerste onderdeel (*ordo primus*) noemt Erasmus zijn literaire werken,

onder andere commentaren op voor-christelijke schrijvers. Ten tweede zijn er de *Adagia*, een grote verzameling becommentarieerde gezegden en uitspraken. Dan volgen de brieven, waarvan er vele door hemzelf werden uitgegeven. Er zijn in totaal ongeveer 3000 brieven over, waarvan er 1600 door Erasmus zelf werden geschreven. Als *ordo quartus* noemt hij de *Lof der zotheid*, de vijfde orde bestaat uit allerlei vrome teksten, waaronder het *Enchiridion* en een traktaat over wereld-verachting dat hij nog in het klooster schreef maar dat veel later pas werd uitgegeven. Als zesde noemt hij zijn vertaling van het Nieuwe Testament, als zevende uitgaven van kerkvaders en commentaren, als achtste de zogenaamde *Apologiae*, verdedigingen tegen bijvoorbeeld aanvallen van theologen als zou hij niet orthodox zijn. De negende *ordo* tenslotte sluit nauw aan bij de zevende: uitgaven en commentaren op Hiëronymus en andere kerkvaders.

Erasmus heeft heel uitgesproken opvattingen over opvoeding en onderwijs die we op diverse plaatsen in zijn omvangrijk oeuvre tegenkomen, zowel in zelfstandige traktaten als verspreid in werken die aan andere onderwerpen zijn gewijd. Daarbij is hij duidelijk beïnvloed door zijn eigen achtergrond, opvoeding en opleiding.

Erasmus in Basel in een fictief studeervertrek met een van zijn studenten/huisgenoten. Houtsnede van een onbekende eigentijdse meester.

Invloed van de Moderne Devotie

Ofschoon daar nog steeds verschillend over wordt gedacht lijkt mij dat zijn contact met de moderne devoten een stempel heeft gedrukt op zijn verdere ontwikkeling. Augustijn zegt bijvoorbeeld in een recent artikel dat er sprake is van een absolute breuk tussen de Moderne Devotie en Erasmus.⁴ En even later lezen we bij hem: *'De praktijk van de Moderne Devotie heeft Erasmus slechts afkeer ingeboezemd. Zijn ideaal van een christelijk leven heeft hij geformuleerd in aperte afwijzing van en tegenstelling tot het ideaal zoals dit in de Moderne Devotie werd gepraktiseerd'*.⁵ Maar juist ook de jaren in Den Bosch, die - naar hij later zelf zegt - verloren jaren voor hem waren, zijn een periode geweest waarin hij veel heeft kunnen lezen. Waar anders dan bij de broeders heeft Erasmus kennisgemaakt met bijvoorbeeld de werken van kerkvader Hiëronymus die voor hem zo'n belangrijke bron van inspiratie zijn geweest? En in het traktaat *De contemptu mundi*, dat hij in zijn kloosterjaren schreef, geeft hij zelf aan dat er in het klooster mogelijkheden voor studie zijn.⁶ In zijn recente biografie van Erasmus schrijft Schoeck dat uit dit traktaat blijkt dat Erasmus bij drie bewegingen heel nauw betrokken was: de waarden van de Moderne Devotie, de bredere traditie van de laat-middeleeuwse vroom-

heid en spiritualiteit en de diverse stromingen van de middeleeuwse wetenschap.⁷

In de (nog ongepubliceerde) openingslezing tijdens het Groningse congres *Northern Humanism* (11 en 12 april 1996) getiteld *'The Brethren of the Common Life, Critical Theology and Northern Humanism'* gaf Weiler als zijn mening, dat Erasmus sterk is beïnvloed door de idealen van morele opvoeding van de broeders; zijn neiging naar vroomheid en zijn liefde voor de *bonae litterae* komt daarvandaan.

Dat Erasmus zich later afzet tegen bepaalde vormen van spiritualiteit, ascese en leefgewoonten van de moderne devoten neemt dit alles niet weg. De bibliotheek van de broeders heeft hem grote diensten bewezen, maar het 'leefklimaat' stond hem niet aan - wat ongetwijfeld ook met zijn zwakke gezondheid te maken heeft gehad - en daar beklaagt hij zich later vooral over.⁸ Hij vond de leefregels te streng, het eten niet lekker en van hun opvoedingsmethoden moest hij ook niet veel hebben.

Maar niet alleen de boeken die de broeders in huis hadden hebben hun invloed op Erasmus gehad. Ondanks het bovenstaande vinden we toch ook iets van hun ideeën over opvoeding en opleiding in zijn werken terug.

'In de moderne devotie als christelijke praxis gaat het om een drieledig project: om godsdienstig-geestelijke vorming, om morele vorming en om intellectuele vorming, alle drie overigens in zeer nauwe samenhang', zegt Weiler.⁹

De vorming van jonge mensen in *disciplinis scolasticis et bonis moribus* (in schoolvakken en goede zeden) is zodoende voor de moderne devoten een voornaam doel geweest.¹⁰ Erasmus legt op diverse plaatsen in zijn werk eveneens deze connectie: het gaat niet alleen om het weten maar ook om het menselijk handelen; de opvoeding en opleiding van jonge mensen is ook voor hem een samengaan van religieuze, morele en intellectuele vorming.¹¹ Hoewel hij geen goed woord overheeft voor de domme versjes die kinderen uit het hoofd moesten leren vindt hij die verzen wel van belang die *ad bonos mores conducibiles*, die tot goede zeden leiden, zoals hij zelf in een brief zegt.¹²

Een liefdevolle opvoeding

De eerste tekst die ons in dit opzicht gegevens kan verschaffen is het traktaatje *Antibarbari*, dat Erasmus op jeugdige leeftijd schreef, toen hij ongeveer 20 jaar oud was. Hierin geeft hij aan, dat er verband bestaat tussen kennis en moraal; *'studeer om er beter van te worden, niet alleen knapper'*, zegt hij lapidair.¹³ Dit traktaat is vooral bedoeld

om de studie van de klassieken te verdedigen tegen de 'barbaren' die menen dat het lezen en bestuderen van klassieke auteurs een bedreiging vormt voor de christelijke religie en moraal.

'Alles in de heidense wereld dat waardig gedaan werd, briljant is gezegd, vernuftig gedacht en ijverig overgeleverd, is door Christus voorbereid voor zijn maatschappij (d.w.z. voor de christelijke samenleving, pb)' stelt hij hiertegenover.¹⁴ Erasmus erkent wel dat alle soorten kennis de mens arrogant kunnen maken, maar vooral ook ziet hij in de onwetendheid de moeder van de trots. Geesten worden gerijpt door eruditie, het maakt hen zachter en vriendelijker.¹⁵

Juist ook waar het gaat om de verdediging van de klassieken is voor Erasmus Paulus' uitspraak 'Onderzoekt alles en behoudt het goede' (1 Thess. 5:21) van toepassing. Ook in andere traktaten die opvoeding en onderwijs betreffen toont hij zich een groot voorstander van het stimuleren van het goede in het kind of de jonge volwassene.

In 1529 verscheen bij de drukker Johann Froben in Basel het *Libellus ... de pueris statim ac liberaliter instituendis* (boekje ... over kinderen, om hen meteen en vrij[zinnig] op te voeden) dat Erasmus opdroeg aan hertog Willem van Kleef en waaruit deze kon leren hoe hij zijn zoons zou moeten opvoeden.¹⁶ De bron van alle deugd is een liefdevolle en toegewijde opvoeding, aldus de schrijver. De natuur brengt weliswaar veel tot stand, maar de mens kan niets, tenzij het hem geleerd is. Mensen worden niet geboren, ze worden gemaakt. Hierbij haalt Erasmus een passage uit de *Naturalis historia* van Plinius aan, waarin staat dat beremoeders een vormeloze massa ter wereld brengen, waaraan zij met veel likken een vorm geven.¹⁷

Die liefdevolle opvoeding is echter niet voldoende; ook onderwijs is van groot belang. Erasmus spreekt van drie pijlers: natuur, onderricht en oefening (*natura, ratio, exercitatio*). Het gezegde dat men door schade en schande wijs zou moeten worden wijst hij af. Goed

onderwijs leert immers wat men moet najagen en wat vermijden. De mens is een *animal rationale* (een 'redelijk denkend wezen') en moet daarom ook volgens de rede leven.

Belangrijk is het aanleren van talen, dat is de basis voor de wetenschap; Erasmus bedoelt hiermee uiteraard het Latijn, en in mindere mate het Grieks.¹⁸ Daartoe worden kinderen gebracht door een aangeboren lust tot nadoen, zoals dat ook is te zien bij spreeuwen en papegaaien.¹⁹ Ook moet er grammatica geleerd worden. Dat vergt in het begin nogal wat inspanning: je kunt niet zonder maar het is niet leuk.

Groot belang hecht Erasmus aan het kiezen van een goede leraar voor het onderwijs aan de eigen kinderen. Vrouwen zijn niet geschikt als leraar, het is tegennatuurlijk dat een vrouw iets te zeggen heeft over mannen.²⁰ Niet alleen in dit traktaatje *De pueris instituendis* maar ook elders in zijn werk brengt hij dat onder de aandacht van zijn lezers. Zo bijvoorbeeld in de *Institutio principis christiani*.²¹ 'Onze vorst kunnen we niet kiezen', zegt Erasmus - Karel V was immers door erfopvolging aan de macht gekomen - daarom is het van belang een goede leraar voor hem uit te zoeken. Het goede voorbeeld van de vorst kan dan de publieke moraal verbeteren.²² De voornaamste hoop voor de staat, zegt hij elders in dit traktaat, ligt in de juiste opvoeding van de jeugd; dan zullen er ook niet zoveel strafwetten nodig zijn.

Ook de opvoeding/opleiding van meisjes sluit hij hierbij in.²³ Dit laatste klinkt actueel: hoe meer er aan onderwijs en opvoeding besteed wordt, hoe minder er nodig is voor criminaliteitsbestrijding, of: hoe minder geld voor scholen, hoe meer voor gevangencellen.

Jong geleerd

Op wat voor manier moet er gewerkt worden? Ook hier worden duidelijke richtlijnen gegeven. Kinderen worden het gemakkelijkst onderricht, zegt Erasmus, in die dingen waartoe de neiging van hun geest overhelt. Maar er moet wel hard gewerkt worden; het is ongerijmd, dat kleine kinderen niet zouden kunnen leren. Zodra de mens geboren is, is hij geschikt tot het aanleren van gewoonten.

Het is wel belangrijk dat de leraar weet op wat voor manier hij zijn pupillen moet opvoeden. Streng zijn en slaan

Schoolmeester met leerlingen. Een van de scholieren draagt aan zijn gordel een inkt-potje en een doosje met pen-nen. Houtsnede van Albrecht Dürer (1510).

heeft niet zoveel zin, de meester moet in de leerlingen liefde voor zichzelf opwekken, zodat zij allereerst uit liefde voor hem ook van de studie zullen gaan houden. Later wordt dat dan omgekeerd: uit liefde voor de studie zullen ze van hem gaan houden. In het begin moeten kinderen in al spelende leren. De meester moet zich realiseren dat het kind aan het begin van de weg staat, die hij zelf ook een keer is gegaan.

Veel waarde wordt gehecht aan het onthouden, dat bij kleine kinderen nog gemakkelijk gaat. Wel is het van belang dat de kinderen van te voren datgene goed begrijpen wat zij moeten onthouden. Het stimuleert vaak om een soort wedstrijd te organiseren; competitie zal daar werken, waar aansporing niet werkt. Erasmus vindt dat men vertrouwen moet hebben in wat kinderen aankunnen. Niet kracht is de sterkste kant van het kind, maar uithoudingsvermogen en zijn natuurlijke handigheid. Opvoeding is een moeilijke en veelzijdige taak, maar de geest van het kind is vatbaar voor ieder onderwijs. De menselijke geest in het algemeen is beweeglijk en leert gemakkelijk. Het is daarom veel waard vroeg te beginnen.

Ook in zijn traktaat *De ratione studii* blijkt duidelijk, dat Erasmus een groot voorstander is van het aanleren van veel kennis bij relatief jonge kinderen.²⁴ Vooral ook talen moeten vroeg geleerd worden. Niemand kan alwetend zijn, zegt hij, daarom is het zinvol om enige basiskennis van alle disciplines te hebben, heel belangrijk is daarbij de geschiedenis. En zeker ook voor leraren is een encyclopedische kennis noodzakelijk: iemand die heel weinig moet onderwijzen, moet heel veel weten. Hij moet zelf een soort systeem hebben, zodat hij wetenswaardige zaken op de juiste plaats kan opschrijven.²⁵ Een leraar wordt zo wel zwaar belast, maar het is beter dat één persoon alles weet, dan dat iedereen alles moet lezen.

Hier wordt een lans gebroken voor het leren via een leraar en niet voor het zelf alles nazoeken.²⁶ Complimenteren of corrigeren hoort daar ook bij; een beloning- of strafstelsel ziet hij als een goede stimulans bij het leren.²⁷ Het creëren van wederzijdse rivaliteit wordt ook hier weer benadrukt: de leraar moet zijn leerlingen aansporen door ze te vergelijken.

Portret van Karel V op 16-jarige leeftijd. In dat jaar werd Erasmus zijn raadsheer. Schilderij door Bernard van Orley (1516).

Naast de genoemde methodische kwesties besteedt Erasmus in dit traktaat veel aandacht aan wat er geleerd moet worden, met name welke klassieke auteurs geschikt zijn voor de jonge geest, waarbij hij er belang aan hecht dat de jeugdige lezers de morele betekenis van een tekst kunnen bevatten en verklaren.²⁸ Tenslotte zegt hij dat het zwaarst voor de leraar, maar het nuttigst voor de leerlingen het testen van de kennis is.²⁹

In enkele van zijn *Adagia* komen we verspreid ook relevante gegevens voor Erasmus' ideeën over opvoeding en onderwijs tegen. Ik geef één voorbeeld uit vele: in 'Koning of nar moet men geboren worden' (*Aut fatuum aut regem nasci oportere*).³⁰ Deze uitspraak van Seneca adstrueert Erasmus met allerlei voorbeelden van koningen uit de oudheid, vooral uit de *Ilias*, die de meest domme dingen deden. 'En tegenwoordig is het helemaal vreselijk', constateert hij. Daarom, zoals ook in de *Institutio*, legt hij weer de nadruk op het kiezen van een goede leraar voor een vorst.

De verbinding tussen kennis en moraal wordt uitgedrukt in de zinsnede: 'Ware wijsheid is niet alleen kennis van het goede, maar ook ernaar streven'.³¹

Erasmus' onderwijsfilosofie

Twee belangrijke punten komen telkens weer naar voren wanneer we de diverse ideeën van Erasmus over onder-

wijs en opvoeding in ogenschouw nemen. Dat is ten eerste zijn opvatting dat opleiding en vorming samen moeten gaan en ten dienste moeten staan van het geloof. Ten tweede, niet minder belangrijk maar wel daaraan ondergeschikt, dat er leraren nodig zijn die - uiteraard - capabel zijn, maar die ook in staat zijn hun pupillen een liefdevolle en toegewijde opvoeding/vorming te geven.

Eigenlijk maakt Erasmus niet zo'n groot onderscheid tussen opvoeding en opleiding. Zo gauw kinderen in staat zijn om te leren moeten ze daartoe in staat gesteld worden. Ze zijn dan op een leeftijd waarop hun opvoeding nog lang niet afgesloten is; en zodoende gaan opvoeding, vorming en onderwijs samen. Daarom is het volgens Erasmus ook van zo groot belang, dat de onderwijzer een goede band met zijn leerlingen weet te creren: eerst zullen ze dan uit liefde voor hem hun best doen. Later zullen ze beseffen hoe belangrijk leren is en zullen ze uit liefde voor de wetenschap ook genegenheid voor hun leraar opvatten.

Steeds weer wordt duidelijk hoeveel belang Erasmus hecht aan een goede leraar: hij is degene die zijn leerlingen moet inspireren, hen moet aanzetten tot leren, hen door belonen moet inspireren of door straffen corrigeren. Een zeker competitie-element vindt hij daarbij gerechtvaardigd. Spelenderwijs georganiseerde wedstrijden zullen de

Latijn: afbeelding van Erasmus van Rotterdam, naar het leven getekend. Grieks: uit zijn werken leert men hem beter kennen. Ets van Albrecht Dürer.

kinderen ertoe aanzetten telkens weer hun best te doen.

Het is wel opmerkelijk dat Erasmus de rol van de leraar zo sterk benadrukt. Zelf hield hij helemaal niet van lesgeven, ofschoon hij met name in zijn Parijse tijd noodgedwongen (uit geldgebrek) wel enige leerlingen had. Zijn leraar-zijn beperkt zich tot 'educatief schrijven';³² hij is meer theoreticus dan praktijk-opvoeder.³³ Wellicht heeft dat ook te maken met zijn jeugd. Over het onderwijs dat hijzelf genoot is hij niet bijster te spreken, daarom hamert hij zo op het belang van goede leraren. Ook zijn eigen 'uitgangspositie' - zoon van een priester, en zijn beide ouders stierven toen hij nog jong was - zal ertoe bijgedragen hebben dat hij een liefdevolle en toegewijde opvoeding noodzakelijk acht.

Maar niet minder belangrijk is zijn opvatting dat men moet studeren om er beter van te worden, dat kennis goed is, maar dat daar ook een zekere morele waarde bij hoort.³⁴ Ook wanneer hij in meer algemene zin pleit voor een hernieuwde en verbeterde studie van de *bonae litterae* is dit geen doel op zich. Deze klassieke kennis staat eveneens in dienst van het geloof. Zo moet uiteindelijk een combinatie van leven en leren tot stand komen, want een wetenschapper die geen goed karakter heeft is geen goede wetenschapper.³⁵

Voor al van groot belang is dus de combinatie van leven en leren. Eruditie moet volgens Erasmus leiden tot een zedelijk hoogstaand leven. Hierin is hij duidelijk een kind van zijn tijd, waar toch de verbetering van het godsdienstig-zedelijk leven het doel van wetenschapsbeoefening was volgens de humanisten.³⁶ Kennis en inzicht staan ten dienste van de godsdienst en de moraal, ook voor hem zelf. Demolen noemt Erasmus zelfs 'the guardian of childhood', omdat hij al heel vroeg kinderen door middel van onderwijs wil leiden tot een in alle opzichten goed leven.³⁷

Natuurlijk is hij zich heel goed bewust, dat niet iedereen voor alles geschikt is en dat er verschillen zijn in talent: 'menselijk geluk bestaat vooral hierin, dat een mens zich kan wijden aan datgene waarvoor hij van nature geschikt is', schrijft hij in zijn brief aan Lambertus Grunnius.³⁸ Maar de talenten die er zijn moeten dan wel zo vroeg mogelijk aangesproken worden: de leeftijd tussen 4 en 16 jaar is het beste.³⁹

Conclusie

Zonder nu te willen vervallen in het anachronisme dat vervat ligt in de zinsnede 'de actualiteit van Erasmus' denken, lijkt het me toch zinvol in het kort na te gaan, of er wellicht enige uitstraling uit kan gaan van Erasmus' bovengenoemde opvattingen naar mensen van nu.

Erasmus is in zijn traktaten over opvoe-

ding en onderwijs duidelijk de leraar, maar zijn betrokkenheid als christen leidt er niet toe dat hij - zoals dat bij sommige laat-middeleeuwse religieuze auteurs wel het geval is - een herder genoemd kan worden. Heel duidelijk blijkt dat bijvoorbeeld in zijn *Enchiridion militis christiani*. Dat is een zeer gelovig traktaat, maar het blijft ook enigszins afstandelijk; hier is ook de leraar aan het woord, niet de prediker.

Daarbij kunnen wat Erasmus zelf betreft leven en leer eigenlijk niet uit elkaar gehaald worden. Kijken we eens naar de diverse karaktertekeningen die zowel tijdgenoten als latere historici van Erasmus geven. Vrijwel altijd treffen we daarin een element van ongrijpbaarheid aan. 'Niemand kan hem grijpen dan Christus alleen', zei Luther over hem.⁴⁰ Lindeboom noemt hem een wonderlijke spotvogel,⁴¹ Huizinga spreekt van een meester van het voorbehoud (...) en Augustijn heeft het over een geëngageerde toeschouwer, min of meer een *contradictio in terminis*.⁴² Erasmus wordt ook de man van het bergrede-christendom genoemd, van de zaligsprekingen en de zachtmoedigheid.⁴³

Maar is hier wel sprake van een contradictie? Zijn engagement wat betreft geloofszaken - niet te scheiden van zijn opvoedkunde - moest van hem mischien wel een toeschouwer maken, zoals Augustijn het noemt. Het radicalisme van Luther was hem volkomen vreemd. Hoewel hij zich wel kon vinden in een aantal van diens standpunten, wilde hij daar niet de uiterste consequentie uit trekken die Luther wel trok. Zijn betrokkenheid leidde hem ertoe te pleiten voor consensus, om geen onherstelbare breuk te veroorzaken.

Deze door sommigen dus wat afstandelijk genoemde houding komt ook tot uitdrukking in zijn teksten over opvoeding en onderwijs. Maar wellicht hoeven karakteriserende als afstandelijk, toeschouwer en dergelijke geen negatieve connotatie te hebben. We kunnen Erasmus met recht een leraar noemen. Dat blijkt bijvoorbeeld, zoals reeds opgemerkt, heel duidelijk in zijn *Enchiridion militis christiani*, dat overigens niet specifiek een opvoedingstraktaat genoemd kan worden. In de inleiding is wel sprake van een leefregel; de studie van de bijbel wordt gezien als beste remedie tegen bekoringen⁴⁴, heidense auteurs moet men lezen als

'reiziger' niet als 'bewoner'.⁴⁵ Even verder zegt Erasmus met deze tekst een levensprogramma, geen studieprogramma te hebben willen schrijven.⁴⁶ Maar in zijn optiek gaan deze twee samen, dus het een kan niet zonder het ander.

Toch maakt juist ook dit traktaat duidelijk, dat Erasmus enige afstand bewaarde tot zijn stof: hier is, als gezegd, een leraar aan het woord, geen herder, zoals dat in vele laat-middeleeuwse vrome en didactische traktaten wel het geval is.⁴⁷

Het komt mij voor dat Erasmus zijn gelovige betrokkenheid niet kon of wilde neerschrijven. Steeds proberen wij als het ware iets van zijn diepe gelovigheid, zonder dat we - om bij dit beeld te blijven - de smaak echt kunnen definiëren. Dat geldt ook voor zijn opvoedings- en onderwijsteksten. Zijn pleidooien voor het uitkiezen van goede leraren en voor de studie van de klassieken als voorbereiding op een goede, christelijke levenswijze zijn zeer vurig en oprecht, maar zijn rationeel geformuleerd.

In deze tijd van studiehuis, studentgericht onderwijs en wat dies meer zij, is het misschien opportuun, nog eens in overweging te nemen wat Erasmus' ideeën en idealen over opvoeding en vorming waren, zonder daarbij overigens bij de reactionaire conclusie te willen uitkomen dat 'vroeger alles beter was'.

Deskundige, betrokken en gemotiveerde docenten die zoveel mogelijk talenten in hun leerlingen willen aanspreken zullen altijd een belangrijke rol blijven spelen in het onderwijs. De wellicht wat afstandelijke, maar daarom niet minder rationele, argumenten die Erasmus daarvoor gebruikt kunnen ons ook nu nog aanspreken.

Noten

- 1 H. Vredevelde, 'The Ages of Erasmus and the Year of His Birth', *Renaissance Quarterly* 46/4 (1993) 757-763.
- 2 Gegevens over zijn jeugd geeft Erasmus zelf op twee plaatsen: in een brief aan Lambertus Grunnius (een fictief personage) die in 1529 voor het eerst door Froben in Basel gedrukt werd; een *compendium vitae* schrijft hij in een brief aan zijn vriend Cornelius Goclenius, in 1524. Beide zijn in vertaling te vinden in de *Collected Works of Erasmus* (voortaan CWE) deel 4, *The correspondence of Erasmus, letters 446 to 593, 1516 to 1517*, transl. by R.A.B. Mynors and D.F.S. Thomson, annot. by James K.

- McConica (Toronto en Buffalo 1977), 8-32 en 403-410.
- 3 Editie Allen, *Opus epistolarum* VIII 1934.
- 4 In zijn artikel 'Erasmus en de Moderne Devotie' in: P. Bange e.a. (red.), *De doorwerking van de Moderne Devotie, Windesheim 1387-1987* (Hilversum 1988) 71-80; hier 79.
- 5 *Ibidem*, 80.
- 6 Vgl. het artikel van A.G. Weiler 'Christelijke identiteit, morele vorming en laat-middeleeuws onderwijs' in: P. Bange (red.), *Geloof, moraal en intellect in de middeleeuwen. Voordrachten gehouden tijdens het symposium t.g.v. het tienjarig bestaan van het Nijmeegs Centrum voor Middeleeuwse Studies 10 en 11 december 1993* (Nijmegen 1995) 177-198; hier 195.
- 7 R.J. Schoeck, *Erasmus of Europe. The making of a Humanist 1467-1500* (Edinburgh 1990) 123. Deel 2 van deze biografie is getiteld *Erasmus of Europe. The Prince of Humanists 1501-1536* (Edinburgh 1993).
- 8 CWE 4, 20, 21.
- 9 A.G. Weiler, 'De betekenis van de Moderne Devotie voor de Europese cultuur', *Trajecta* 1 (1992) 33-48; hier 42.
- 10 *Ibidem*, 179.
- 11 *Ibidem*.
- 12 *Ibidem*, 193; vgl. ook A.G. Weiler, 'Onderwijs en vorming bij de Moderne devoten', *Speling* 45/3 (1993) 15-22.
- 13 CWE 23, *Literary and educational writings 1, Antibarbari, Parabolae*, ed. C.R. Thompson (Toronto etc. 1978) 73; ASD I-2, 96: 'Hoc erat tuae disputationis extremum, ut charitatem cum eruditione copulandam esse diceret'.
- 14 CWE 23, 60; ASD I-2, 83: 'Omnia ethnicorum fortiter facta, scite dicta ingeniose cogitata, industrie tradita, suae Rei p. praeparaverat Christus'.
- 15 *Ibidem*, 63-64, 66.
- 16 Vgl. *Desiderius Erasmus Over opvoeding en vrije wil*, uitg. ingel. en van aantekeningen voorzien door J. Sperna Weiland (Baarn 1992). Dochters zijn hier voor Erasmus niet zo belangrijk, al laat hij zich wel zeer positief uit over de opvoeding en opleiding die de dochters van Thomas More van hun vader kregen (Sperna Weiland, 100; zie ook E.E. Reynolds, *Thomas More and Erasmus* (Londen 1965) 135). In zijn *Institutio principis christiani* (een soort 'vorstenspiegel', geschreven voor Karel V; zie noot 21) zegt hij ook, dat er zorg besteed moet worden aan de opvoeding van meisjes (212).
- 17 'Ursae dicuntur massam informem aedere, quam diu lambendo fingunt formantque: verum nullus ursae catulus tam informis est quam homo nascitur rudis animo', ASD I-2 (= *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami*, Amsterdam 1969 -) 32; verwijzend naar Plinius' *Naturalis Historia* VIII, 54, 36.
- 18 *De ratione studii*, ASD I-2, 148.
- 19 'Et huc, ut diximus, invitat infantulus nativa quaedam imitandi voluptas, cuius vestigium aliquod videmus in sturnis ac psittacis' (ASD I-2, 66).
- 20 *De ratione studii*, ASD I-2, 55: 'Praeter naturam est foeminam in masculos habere imperium ...'
- 21 *The education of a christian prince by Desiderius Erasmus. Translated with an introduction on Erasmus and on ancient and medieval political thought* by Lester K. Born (Records of civilization, Sources and Studies 27) (New York 1936).
- 22 *Ibidem*, 140, 156.
- 23 *Ibidem*, 212.
- 24 CWE 24, 'Literary and educational writings 2', ed. C.R. Thompson (Toronto etc. 1978).
- 25 *Ibidem*, 672-673.
- 26 *Ibidem*, 675.
- 27 *Ibidem*.
- 28 *Ibidem*, 683.
- 29 *Ibidem*, 690.
- 30 *The 'adages' of Erasmus, a study with translations*, M.M. Phillips (Cambridge 1964) 213 e.v.
- 31 *Ibidem*, 217.
- 32 Reynolds (zie noot 16), 76.
- 33 R. Stupperich, *Erasmus von Rotterdam und seine Welt* (Berlijn/New York 1977) 82.
- 34 *Antibarbari*, CWE 23, 73.
- 35 Phillips, 96.
- 36 Zie ook P.N.M. Bot, *Humanisme en onderwijs in Nederland* (Utrecht/Antwerpen 1955) 205.
- 37 R.L. Demolen, *The spirituality of Erasmus of Rotterdam* (Nieuwkoop 1987): 'Perhaps it would not be inappropriate to end this chapter (*Erasmus on childhood*, P.B.) by recognizing Erasmus of Rotterdam as the guardian of childhood in the sixteenth century because he insisted that a holy and productive life could be achieved by all if it were begun in one's formative years' (164).
- 38 Zie noot 2, p. 9.
- 39 Zie ook Demolen, 160.
- 40 Vgl. B. Lohse, *Martin Luther. Eine Einführung in sein Leben und sein Werk* (München 1981) 72.
- 41 J. Lindeboom, *Het bijbels humanisme in Nederland. Erasmus en de vroege reformatie* (Leeuwarden 1982; oorspr. Leiden 1913) 11.
- 42 C. Augustijn, *Erasmus* (Baarn 1986) 141.
- 43 O.a. Augustijn, 10.
- 44 A.J. Festugière, *Erasme, Enchiridion militis christiani. Introduction et traduction* (Parijs 1971) 97; in CWE 66 (1988) is de Engelse vertaling te vinden, van de hand van Charles Fantazzi, 1-127.
- 45 *Ibidem*, 100.
- 46 *Ibidem*, 103.
- 47 Vgl. voor dit soort traktaten en hun auteurs mijn dissertatie, *Spiegels der christenen. Zelfreflectie en ideaalbeeld in laat-middeleeuwse moralistisch-didactische traktaten* (Nijmegen 1986).